

Česká strana sociálně demokratická – jak se dostat k moci

LUBOMÍR KOPEČEK*

Abstract: Czech Social Democratic Party – How to Reach Success?

This article discusses a question of the success of the "historical" Czech Social Democratic Party (ČSSD) in the 90s. The party was re-established in November 1989. In the era of the first chairman Jiří Horák (1990 – 1993) it was one of the small formations in the Czech party system. Its political rise was connected with a change of the leader. The new chairman Miloš Zeman formed the ČSSD as the crucial left-wing alternative of the right-wing Civic Democratic Party (ODS). The other factor important for the success of the ČSSD was a failure of the reform effort inside the Communist Party of Bohemia and Moravia (KSČM). Unlike Polish or Hungarian post-communist, the KSČM has never changed main features of its (neo)communist profile. That is why the ČSSD filled up the largest part of the left political space (from 1996 so far).

Keywords: Social Democratic Party, Successor Parties, Zeman

1. Osamělá renesance ČSSD

Polistopadový příběh české sociální demokracie je historií strany, která dokázala prakticky „z ničeho“ dojít až na mocenský vrchol, na němž se zřejmě na delší dobu úspěšně etablovala (viz kontinuita participace na vládní moci od roku 1998 prodloužená po volbách 2002 na pravděpodobně celé další volební období). Výraz „z ničeho“ přitom není vůbec nadnesený. Přes nezpochybnitelnou historickou tradici lze „startovní pozici“ sociálních demokratů na přelomu 80. a 90. let považovat za velmi slabou, opřenu prakticky pouze o vědomí historické tradice před rokem 1948 a perspektivu, že poměry po roce 1989 umožní obnovení bývalého významu strany. Je to zvláštní o to více, že Česká strana sociálně demokratická (ČSSD)¹ je jedinou dnešní relevantní politickou stranou, která se, navzdory handicapu zákazu v období 1948–1989 (což ji odlišuje od lidovců), dokázala vrátit do aktivní politiky jako relevantní strana.

Pokud se podíváme na celou otázku ještě z širší komparativní perspektivy střední a východní Evropy, začne se dnešní pozice ČSSD jevit ještě překvapivější. ČSSD byla prakticky jedinou „historickou“ sociální demokracií, která dokázala obnovit po roce 1989 svou předkomunistickou

* Tento text přebírá ve výrazně upravené podobě část společné statě Lubomíra Kopečka a Pavla Pšejji psané pro publikaci „Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa“ (editoř Pavel Marek), která má vyjít v roce 2003 v reedici v nakladatelství Doplňek.

** Autor působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, adresa: Gorkého 7, 602 00 Brno, e-mail: kopecek@fss.muni.cz

relevanci. Více autorů zabývajících se problematikou levice v postkomunistické Evropě se shodlo, že Praha se stala v 90. letech svědkem osamělé renesance sociální demokracie (srov. např. Dauderstädt, Gerrits, Márkus, 1999, 74). Jiní „historičtí“ sociální demokraté zůstali v rámci jednotlivých stranických systémů malými až marginálními stranami. Navíc se ČSSD stala nejen velkou relevantní stranou, ale i hlavním stranickým polem v levé části českého politického spektra. V ostatních státech střední Evropy po pádu komunistických režimů tuto roli zpravidla (ne vždy – viz případ odlišně se vyvíjejícího stranického systému Slovenska) převzaly postkomunistické strany, které byly nástupnickými subjekty bývalých komunistických státostran. Ty prošly procesem politické transformace – „sociáldemokratizace“ – a v současné době se většinou dají (s jistými výhradami) považovat za strany blízké se západoevropským sociálně demokratickým stranám (příklad polského Svazu demokratické levice, Maďarské socialistické strany či Litevské demokratické strany práce). „Historické“ sociální demokracie se navíc paradoxně časem ocitly před nelehkou volbou. Pokud se chtěly vyhnout úplné politické marginalizaci, nezbylo jim, než alespoň v omezené míře spolupracovat s nástupnickými stranami bývalých státostran. (Dobry příklad tu poskytuje vstup slovenských sociálních demokratů do volební koalice s postkomunistickou Stranou demokratické levice před parlamentními volbami 1994.) Postupně tak byly donuceny prolomit svůj původní vyhraněný odpor ke spolupráci s postkomunisty (čimž současně napomohly jejich legitimizaci). Toto vzájemné propojení se ovšem v některých případech stalo velmi nebezpečné pro jejich budoucnost. Např. v Polsku „historická“ Polská socialistická strana spolupracovala v 90. letech s postkomunisty ze Sociální demokracie Polské republiky (SdRP) v rámci koalice Svazu demokratické levice. Díky tomu disponovala jistou parlamentní reprezentací. Poté co ovšem v roce 1999 SdRP oznámila přeměnu koalice v politickou stranu a koaličním partnerům nabídla fúzi, socialisté to odmítli. V parlamentních volbách 2001 pak získali pouze 0,1 % hlasů a ocitli se na periferii polské politické scény s mizivou vyhlídkou na nějakou budoucí politickou revitalizaci.

Kde hledat v tomto kontextu kořeny úspěchu ČSSD? Alespoň částečnou odpověď se pokouší nalézt tento text, který analyzuje politickou historii ČSSD po roce 1989.

2. Sociální demokracie, komunistický režim a počátky obnovy strany

V souvislosti s obnovou ČSSD po listopadu 1989 je důležité připomenout alespoň dvě události z komunistické éry, které potvrzovaly silnou zakořeněnost sociálnědemokratické tradice v českém prostředí. Zaprvé se v době pražského jara v roce 1968 objevil pokus o obnovu strany, který ovšem z důvodu srpnové okupace Československa neuspěl (Janýr, 1998). Za druhé, v dubnu 1978 ke 100. výročí založení strany vypracovala skupina levicově orientovaných chartistů (např. Rudolf Battěk, Jaroslav Mezník či Jiří Müller) prohlášení nazvané „Sto let českého socialismu“. V něm se přihlásila k tradici dělnického hnutí, jak ho původně reprezentovala sociální demokracie (srov. Prachařová, 1996, 20). Skupina se označovala za „nezávislé socialisty“ a orientovala se na spolupráci s exilovou sociální demokracií.

Tím se dostáváme k zajímavé kapitole fungování sociálních demokratů mimo Československo a jejich vztahu k domácím poměrům před rokem 1989. Tato otázka přitom nabyla po systematické změně v roce 1989 výrazně na významu (viz dále). Exilová soc. demokracie existovala od května 1948 pod předúnorovým názvem Československá sociální demokracie (ČSSD). Její

činnost byla ovšem opakovaně poznamenána řadou sporů. Vedle osobních animozit (a např. citlivého problému postoje k odsunu sudetských Němců z Československa po roce 1945), zde hrála zvlášť významnou roli otázka spolupráce s bývalými komunisty, kteří po roce 1968 odešli do exilu. Dále pak vztah k tehdejšímu československému komunistickému režimu. Část vedení exilových sociálních demokratů jako např. Jiří Horák, Radomír Luža a Přemysl Janýr byla vůči bývalým komunistům v exilu naladěna poměrně smířlivě a jako perspektivní viděla možnost postupné reformy domácího režimu. Většina exilového vedení strany (např. předseda strany Vilém Bernard, Jiří Loewy či Karel Hrubý) spolupráci s bývalými komunisty odmítala a stejně tak vizi reformy komunistického režimu. Tento spor vyústil v roce 1983 v rozkol, když vůči bývalým komunistům smířlivěji naladěná skupina neuspěla na sjezdu strany v Curychu. Oficiální struktury strany poté opustila a založila Klub sociálních demokratů (srov. Hrubý, 1996, 120–127).

Konflikt v exilové sociální demokracii se promítl po listopadu 1989 do domácích poměrů, kdy se fakticky vytvořily dva navzájem znepřátelené sociálně demokratické proudy. První okolo R. Battěka, orientovaný na oficiální exilovou ČSSD, s obnovou strany nespíchal a angažoval se ve strukturách Občanského fóra (OF). V něm založil Klub sociálních demokratů OF. Naopak druhý proud okamžitě přistoupil k obnově samostatné sociální demokracie. Už 19. listopadu 1989 ustavil přípravný výbor v čele se Slavomírem Klabanem, který zahájil vytváření organizačních struktur strany. Do Prahy se z exilu vrátili J. Horák a P. Janýr, přičemž Horák získal v obnovující se straně klíčový vliv. 9. února 1990 byla strana zaregistrovaná (pod názvem Československá sociální demokracie) a 24. a 25. března 1990 proběhl „obnovovací“ sjezd (deklarovaný jako XXIV.) v Praze-Břevnově. Předsedou byl zvolen J. Horák (59 % hlasů delegátů), proti němu kandidující R. Battěk (39 % hlasů delegátů) neuspěl (Prachařová, 1996, 105). Faktické rozštěpení strany pak potvrdily první parlamentní volby v červnu 1990. Do nich šla horákovská ČSSD samostatně, přičemž získala jen 4,11 % hlasů (ČNR). Klub sociálních demokratů OF oproti tomu získal díky příslušnosti k OF několik poslaneckých mandátů.

Po parlamentních volbách 1990 obvinilo horákovské vedení ČSSD z volebního neúspěchu strany R. Battěka, který se stal poslancem za OF. Ústřední výkonný výbor ČSSD jej následně vyloučil ze strany (Battěk byl i při kandidatuře za OF stále členem ČSSD).² I v komunálních volbách na podzim 1990 ovšem ČSSD příliš neuspěla a získala přibližně stejné procento hlasů jako v parlamentních volbách (a pouze 1,58 % mandátů). V téže době začal předseda J. Horák vyjednávat o sloučení s klubem Obroda, který tvořili bývalí reformní komunisté (zpravidla spojení s událostmi Pražského jara). To ovšem vyvolalo vyhrocení vztahů s oficiálně stále existující exilovou ČSSD. Přesto k integraci na přelomu let 1990/1991 došlo, načež se v dalších dvou letech staly vztahy „domácího“ a „zahraničního“ vedení ČSSD více než chladnými. Sjezd ČSSD v dubnu 1991 v Ostravě-Vítkovcích přitom potvrdil Horákovu silné postavení ve straně jeho znovuzvolením do člena strany (jeho protikandidát z battěkovské skupiny Albert Černý získal jen čtvrtinu hlasů).

Během roku 1991 a první poloviny roku 1992 začali do ČSSD přecházet levicově orientovaní politici (především ze zaniklého OF – Zdeněk Jičínský, Pavel Kučera, Miloš Zeman aj.). Řada z nich byla poslanci, díky čemuž mohl v květnu 1991 vzniknout ve Federálním shromáždění „Klub poslanců sociálně demokratické orientace“ vedený Ivanem Fišerou. Pro parlamentní volby 1992 strana očekávala volební výsledek nad hranicí 10 %. Skutečný výsledek byl ovšem výrazně nižší (jen 6,5 % do České národní rady, o něco více do obou komor Federálního

shromáždění). V České národní radě, která se následně proměnila v Poslaneckou sněmovnu Parlamentu České republiky, získala ČSSD 16 mandátů, přičemž ve sněmovně zasedla řada osob (Petra Buzková, Stanislav Gross, Josef Wagner, Václav Grulich atd.), z nichž mnohé svůj mandát následně zužitkovaly při svém vzestupu ve stranické hierarchii.

3. Horákovy vedení ČSSD a sociálnědemokratické ghetto

V souvislosti s volbami 1992 je dobré si položit otázku po širších důvodech slabého volebního výsledku ČSSD a podívat se v této souvislosti na politickou linii strany. Od druhé poloviny roku 1990 se postupně začala jasněji profilovat politika tehdejšího vedení ČSSD k vládnímu establishmentu a ekonomické transformaci. Naplno se ovšem rozvinula až po nástupu prvního Klausova kabinetu o dva roky později. V čem spočívala: Horák razil v linii strany přístup *minimální* kritičnosti vůči stávající vládní koalici, která v duchu názorů tehdejšího federálního ministra financí a pozdějšího českého premiéra tehdy rozjela pro některé sociální skupiny poměrně bolestivou sociálně-ekonomickou reformu. Sociální demokracie měla přitom podle Horákových představ hrát roli konstruktivní opozice. Šéf ČSSD viděl vzor ve fungování demokracie v sousedním Rakousku po roce 1945 a v předválečném Československu. ČSSD se chtěla z pozice opoziční strany spolupodílet na tvorbě státní politiky realizované vládou. Návrhy zákonů předkládané vládou parlamentu měly mít kompromisní charakter, vyjednaný i v souladu s názory opozice (tj. ČSSD). Horák počítal i se zapojením sociálních demokratů do státní správy (funkce přednostů okresních úřadů, vyšší úřednické posty na ministerstvech a v diplomacii atd.). Tyto předpoklady, které byly značně nerealistické už před rokem 1992, se s nástupem pravostředové vládní koalice po volbách 1992 ukázaly v praxi jako zcela iluzorní. Horákova představa, že přesvědčí V. Klause ke spolupráci s ČSSD v tehdejší atmosféře povolebního triumfu Občanské demokratické strany (ODS), byla i většinou reálně smýšlejících sociálních demokratů brána jako utopie. ČSSD jako jen jedna z řady tehdejších malých opozičních stran, rozhodně tehdy nebyla brána jako potenciální partner, který by si mohl nárokovat nějaký, byť jen nepřímý, vliv na výkonnou moc.

Navíc v danou chvíli perspektiva ČSSD na vzestup politického potenciálu nevypadala nejružověji. Už zmíněná politická atmosféra v zemi jednoznačně přála deklaratorně pravicově orientovaným stranám, což se týkalo i postoje většiny významných médií (jistou výjimku představovalo pouze tehdejší Rudé právo). Levice byla obecně ztotožňována s předchozí érou, což brzdilo legitimizaci ČSSD jako prosystémové síly. ČSSD tak v danou chvíli ze všeho nejvíce připomínala uzavřené ghetto. V něm se sešla především starší generace sociálních demokratů pamatující ještě éru před rokem 1948 s generací vnuků (viz typický příklad Petry Buzkové) a dále s lidmi, kteří viděli v ČSSD možnou politickou perspektivu. Příliv osob z té třetí, z hlediska budoucnosti strany nejdůležitější skupiny, byl ovšem zatím poměrně omezený. Přitom vzhledem ke stále evidentnějšímu faktu, že pokus o „sociáldemokratizaci“ komunistické strany uvázne ve slepé uličce a rýsuje se zde možnost pro voličskou expanzi velkého levicového (nekomunistického) subjektu, kterým ovšem nutně nemusí být ČSSD, se otázka otevření strany a revize jejího politického kursu stávala čím dál palčivější.

Horákovy postavení ve straně se po volbách 1992 začalo i (vzhledem k slabému volebnímu výsledku) stále více otfášat. Starší generaci ve straně navíc v létě 1992 pobouřil odprodejem

ztrátového sociálnědemokratického deníku Právo lidu, který měl tradici sahající až do 19. století, a s nimž byla citově svázána. V druhé polovině roku 1992 tak postupně začala nazrávat situace k novému boji o vedení ČSSD. Tentokrát už byla ze hry marginální battěkovská skupina a „boj o stranu“ se odehrával na novém základě.

4. Hradecký sjezd a Zemanův „tah na branku“

Před sjezdem ČSSD v únoru 1993 v Hradci Králové se ve straně zformovalo několik různých proudů. Tzv. rakovnický proud, představovaný např. Pavlem Morávkem nebo bývalým ústředním tajemníkem strany Jiřím Paroubkem, prosazoval rychlý posun strany do středu politického spektra. Negativně se stavěl vůči přílivu osob s komunistickou minulostí do strany. Vůči vládě vedené ODS chtěl zastávat politiku konstruktivní (tj. umírněné) opozice, čímž se fakticky držel kursu předsedy Horáka (který tuto skupinu tiše podporoval). Proti němu se vyhranil proud vedený M. Zemanem, který prosazoval politiku výrazně radikálnější. Řečeno známým zemanovským bonmotem chtěl „jít vládě po krku“. Zemanovský proud (představovaný tehdy např. Janou Volfovou, Ivanem Havlíčkem či Vladimírem Špidlou) zastával ohledně vztahu k bývalým komunistům výrazně pragmatičtější postoj než rakovnický proud a razil myšlenku umožnit jim individuální vstup do strany. Někde uprostřed mezi oběma skupinami se pohyboval centristický proud – vedený poslanci Ivanem Fišerou a Pavlem Novákem, který podporovalo i vedení exilové ČSSD.

Tady je nutné udělat malou poznámku k „otci-zakladateli“ později vítězného zemanovského proudu Miloši Zemanovi. Do ČSSD přišel až s „mezizastávkou“ v OF na přelomu let 1991/1992 (ke kontextu viz výše) a původně svými značně liberálními názory neměl k sociální demokracii nějaký pevnější vztah. To, že se rozhodl spojit svou politickou dráhu s tímto subjektem, bylo dáno především jeho racionálním zhodnocením situace po rozpadu OF. Např. jemu pravděpodobně v mnoha ohledech názorově blízké dienstbierovské Občanské hnutí neskýtalo, vzhledem k vysoké kumulaci ambiciózních politiků, příliš velkou záruku úspěšné politické realizace. V danou chvíli na okraji politického spektra se pohybující ČSSD, ovšem bez nadměrného „přetlaku“ vnitřní konkurence, navíc nezatížená minulostí (jako třeba KSČM) a s historicky pozitivně vnímanou značkou, skýtala pro něj lepší perspektivu.

Během volební kampaně ČSSD v roce 1992 se Zeman profiloval jako tvrdý kritik jednoho z klíčových volebních slibů ODS – kupónové privatizace (označil ji za podvod na voličích). Po volbách se dále zviditelnil na dalším silně medializovaném tématu – dělení Československa. Při projednávání ústavního zákona o zániku ČSFR ve Federálním shromáždění předložil návrh na ustavení komise pro přípravu přeměny federace v Česko-slovenskou unii (Rychlík, 1999, 348).³

Hradecký sjezd se ukázal pro další vývoj strany zlomový. Horák na předsednický post znovu nekandidoval, přičemž boj o post předsedy se odehrál mezi reprezentanty tří křidel – M. Zemanem, J. Paroubkem a P. Novákem (jako čtvrtý kandidoval bývalý federální ministr práce a sociálních věcí Petr Miller, jenž ovšem získal minimum hlasů). Do druhého kola voleb postoupili Zeman a Novák. Přestože došlo k dohodě mezi rakovnickým a centristickým proudem, novým předsedou byl těsně zvolen Zeman (získal 217 ze 407 hlasů přítomných delegátů). Významně Zemanovu úspěchu napomohli Mladí sociální demokraté (MSD) vedení Stanislavem Grossem, kteří ve druhém kole hlasovali v jeho prospěch (srov. Mitrofanov, 1998, 72).

V této souvislosti je nezbytné osvětlit jednu ze zvláštností stanov ČSSD, kterým je strana v českém prostředí výjimečná (ovšem ve srovnání s jinými sociálnědemokratickými stranami západní Evropy jde spíše o pravidlo než o výjimku). Stanovy ČSSD totiž na základě kvóty stanovovaly určité zastoupení dvou se stranou (různě propojených) zájmových organizací MSD a Sociálnědemokratických žen na sjezdu strany. Členové MSD nemuseli být členy ČSSD, což formálně otevřelo tuto organizaci širší skupině mladých lidí. Organizace, která nebyla přímo součástí strany, zásadně ovlivnila její vývoj v klíčovém okamžiku její polistopadové historie. (Zajímavé je, že právě v MSD zahájili v první polovině 90. let kariéru v ČSSD lidé jako Stanislav Gross, Karel Březina, Bohuslav Sobotka, ale i třeba pozdější „odpadlík“ k ODS Tomáš Teplík).

Přestože hradecký sjezd (s výjimkou V. Grulichy) zvolil na posty místopředsedů osoby, které nepatřily k Zemanovým stoupěncům (P. Buzková, J. Kuča, P. Morávek, a P. Novák), podařilo se novému šéfovi strany v následujících letech vždy prosadit takovou politiku, která plně odpovídala jeho razantnímu politickému stylu. Centristický a rakovnický proud byly postupně eliminovány. Jejich představitelé, přestože většinou ve straně setrvali a v některých případech se snažili hrát vůči Zemanovi opoziční roli (J. Paroubek), ztratili větší vliv na vedení ČSSD. Podobně slabá zůstala po roce 1993 občas opozičně vůči Zemanovi vystupující skupina reprezentovaná především P. Buzkovou a Petrem Kučerou. Změna ve vedení strany znamenala dále urovnání od roku 1989 trvajícího konfliktu mezi domácí ČSSD a stranou v exilu, pro niž byl Zeman na rozdíl od Horáka přijatelný (exilová ČSSD ukončila činnost v roce 1995 a změnila se v tzv. zahraniční region ČSSD, jehož členové jsou sociální demokraté s českým občanstvím žijící v zahraničí).

Zeman se na hradeckém sjezdu jasně vyslovil proti spolupráci s KSČM (což ovšem nevylučovalo přijímání bývalých komunistů do ČSSD, které se následujících letech ve značném měřítku realizovalo) a nastínil myšlenku spolupráce s ostatními menšími opozičními politickými stranami. V praxi to vedlo v červnu 1993 k vytvoření tzv. Realistického bloku, do něhož se vedle ČSSD zapojila i Křesťanskosociální unie (KSU) a Liberálně sociální unie (LSU). Další malé strany, s nimiž M. Zeman počítal – Občanské hnutí a Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko – se připojit odmítly. Cílem bloku mělo být zformování jednotné opoziční alternativy vůči vládní koalici. Jeho fungování se ovšem ukázalo v praxi jako značně problematické a pro ČSSD v konečném důsledku nepříliš výhodné. To vedlo k červnu 1994 k pozastavení členství ČSSD v tomto subjektu a k jeho následnému zániku.

Mnohem úspěšnější se ukázala už před rokem 1993 (ovšem tehdy značně nesměle) započatá taktika pohlcování malých levicových stran a vtahování řady jednotlivců do ČSSD (z Levého bloku, Demokratické strany práce, Občanského hnutí, Liberálně sociální unie, moravistických stran atd.). Členy strany se tak v letech 1993 – 1995 stala celá řada politicky známých osobností (Květa Kořínková, Vlasta Štěpová, Pavel Rychetský atd.) a výrazně se zvětšil i poslanecký klub strany.

Tuto personální expanzi ČSSD provázal postupný vzestup preferencí, který pozitivně reagoval na tvrdou a často populistickou rétoriku představitelů ČSSD a především předsedy Zemana a na budování obrazu vyhraněné opoziční politické strany. Tím se Zemanovi podařilo oslovit početnou skupinu voličů nespokojených s důsledky ekonomické transformace prováděné Klausovou vládou. Toto směřování doleva bylo ovšem zhruba od poloviny roku 1994 vyvažováno tzv. *pragmatickým posunem* (jeho duchovním otcem byl původně tehdejší Zemanův

poradce Oto Novotný, který se ovšem později se Zemanem rozešel). Místo někdy až příliš paušální kritiky vládní politiky se ČSSD v souladu s touto koncepcí zaměřila na selektivně vybraná témata. Tím dokázala oslovit voliče ze středních vrstev, kteří obecně souhlasili s Klausovou vizí ekonomické transformace, ale nelíbily se jim některé průvodní jevy. Současně Zeman dokázal udržet i původní radikálně naladěný elektorát. Výsledkem byl postupný nárůst preferencí ČSSD až nad hranici 20 % v polovině roku 1995.⁴

Sjezd strany v dubnu 1995 v Bohumíně Zemanovým znovuzvolením (hlasovala pro něj více než 4/5 většina, přičemž chyběl protikandidát), potvrdil jeho bezkonkurenční postavení v ČSSD. Prvním místopředsedou zvolil tehdy Zemanovi oddaného Karla Machovce. Sjezd také schválil rezoluci, která vyloučila na celostátní úrovni spolupráci s extrémistickými politickými stranami, za něž označila KSČM, SPR-RSČ, Moravskou národní stranu, Levý blok, Stranu demokratické levice a Stranu československých komunistů (odmítnutí spolupráce s KSČM ovšem provedl už hradecký sjezd strany). Výrazně (ovšem jen přechodně) ČSSD veřejně poškodila v červnu 1995 aféra s tzv. „podsedickou fackou“ dvou čelných politiků sociální demokracie (Jozef Wagner inzultoval Václava Grulichy.).

Ve volbách do poslanecké sněmovny v červnu 1996 získala ČSSD 26,4 % (61 mandátů) a jen těsně zaostala za ODS.⁵ Na základě výsledků voleb 1996 ustavená menšinová pravostředová vláda závisela na toleranci ČSSD, což zásadně změnilo pozici strany ve stranickém i politickém systému. Éra let 1993 – 1996 se dá ze zpětného pohledu označit za období úspěšného opouštění „sociálnědemokratického ghetta“. Strana se vymezila nejen jako opoziční, ale současně i prosystémová politická alternativa a otevřela se různým politickým proudům a skupinám nalevo od středu. Po překvapivém úspěchu ve volbách do PS PČR 1996 se přesunula z pozice malé politické strany do role největší české levicové strany. Téměř úplná politická marginalizace ostatních levicových a levostředových subjektů (s výjimkou komunistů) jí navíc umožnila stát se hegemonem levé části politického spektra. Co hrálo neméně důležitou roli – byla i tehdejšími vládními stranami po volbách do poslanecké sněmovny v roce 1996 **uznána za prosystémově orientovanou** (sociální demokracie tehdy získala silné zastoupení v orgánech poslanecké sněmovny včetně postu předsedy sněmovny – M. Zeman).

5. Směr vláda (1996–1998)

V senátních volbách na podzim 1996 v prvním kole voleb ČSSD příliš neuspěla a jen podpora menších politických stran (především lidovců a komunistů), které se obávaly přílišné dominance ODS v horní komoře parlamentu, jí umožnila dosáhnout ve druhém kole přijatelného výsledku (obsadila 25 z 81 senátních křesel, ODS 32). V téže době se v ČSSD projevil výrazně opoziční tendence vůči politickému kursu předsedy M. Zemana. Při projednávání zákona o státním rozpočtu na rok 1997 čtyři poslanci – Karel Machovec, Jozef Wagner, Tomáš Teplík a Michal Kuneš – hlasovali pro zákon, zatímco vedení strany prosazovalo přesně opačný postoj. Poté co i při dalším čtení zákona J. Wagner a T. Teplík setrvali na svém postoji, prosadil Zeman jejich vyloučení ze strany. Vyloučení dvou poslanců na jedné straně oslabilo pozici ČSSD ve sněmovně, na druhé straně ji to částečně zbavilo zátěže, jež pro ni plynula z nutnosti poskytovat pravostředové vládě nepřímou podporu. V dlouhodobějším výhledu z hlediska voličské podpory se tak tento krok pro stranu ukázal jako paradoxně přínosný. Křehká rovnováha

jednoho poslaneckého hlasu (nezávislý J. Wagner), na němž závisela existence menšinové vlády, přitom umožnila ČSSD udržet si stále silnou pozici k nátlaku na vládu.

Události okolo hlasování o státním rozpočtu ovšem ovlivňovaly vnitřní situaci v ČSSD i nadále. Na přelomu let 1996 a 1997 se okolo prvního místopředsedy K. Machovce začala formovat „pravicová frakce“, která se stavěla proti Zemanově politickému kursu (výraz „pravicový“ ovšem vyjadřuje jen její relativní pozici ve straně). Projevila se u ní jistá, byť velmi omezená, návaznost na dřívější „rakovnický“ a „centralistický“ proud. Mimo K. Machovce se k ní dala přiřadit z významných politiků ČSSD ještě P. Buzková a částečně v této době i S. Gross. Na sjezdu strany v březnu 1997 v Bohumíně ovšem neuspěla. K. Machovec přišel o křeslo prvního místopředsedy (novým se stal Zemanův stoupenec V. Špidla). Zeman byl s převahou, byť ne s tak velkou jako v roce 1995, znovu zvolen předsedou (71 % hlasů delegátů). Celkově se tak potvrdila hegemonní pozice zemanovského křídla ve straně. Pokus „pravicové frakce“ o ohrožení pozice předsedy strany nevyšel. P. Buzková si svůj místopředsednický post udržela, ovšem její postavení ve straně, jež už předtím nebylo nijak pevné, se stalo ještě více vratké. Hlavní důvodem neúspěchu „frakce“ byla nejenom její nejednotnost, ale i politické chyby jejich představitelů. Vedle tohoto názorového proudu ovšem v ČSSD ve druhé polovině 90. letech bylo možné pozorovat i jisté rozštěpení původního radikálního zemanovského křídla. Vyčlenil se z něj „levicový“ proud, jehož stoupenec se rekrutovali především z bývalých komunistů. Zůstal ovšem podobně jako „pravicová frakce“ velmi nehomogenní, ze všech tří proudů byl nejslabší a v zásadních otázkách aktivně nevystupoval proti převládajícímu zemanovskému křídlu.

K dalšímu oslabení „pravicové frakce“ přispěla tzv. bamberská aféra.⁶ Dále vyhrotila vztah Zeman – Machovec, přičemž předseda Zeman ji považoval za provokaci proti své osobě. Za autory aféry označil některé „členy ČSSD a Unie svobody“, čímž zřetelně mířil i na „pravou“ frakci. Jeho verzi většina Ústřední výkonného výboru ČSSD začátkem dubna 1998 akceptovala. K. Machovec byl na Zemanův nátlak vyřazen z kandidátky pro parlamentní volby 1998.

Před volbami 1998 strana výrazně zmírnila dřívější tvrdou politickou rétoriku. Nadměrné populistické sliby (především v sociálněekonomické oblasti) pak brzdilo vědomí povolebního pravděpodobného převzetí vládní odpovědnosti. Jinak kampaň ČSSD byla vědomě zaměřena proti US, kterou předseda Zeman (mylně) vyhodnotil jako hlavního volebního protivníka.

6. Od voleb 1998 k volbám 2002

V červnových volbách 1998 ČSSD zvítězila. Získala 32,3 % hlasů (74 mandátů), což byl nejlepší výsledek strany v celé její historii (nejenom po roce 1989). Přesto volební zisk vyvolal zklamání vedení strany, protože neumožňoval ČSSD sestavení předpokládané většinové koaliční vlády. (K vládní spolupráci ochotní lidovci nedokázali přesvědčit Unii svobody k podpoře této vlády.) Východiskem se stalo uzavření tzv. opoziční smlouvy mezi ČSSD a ODS, díky níž mohl menšinový kabinet sociální demokracie v čele s M. Zemanem vládnout po celé parlamentní období (1998–2002). ČSSD ve smlouvě souhlasila s právem ODS obsadit křesla předsedů obou komor parlamentu a dále s rozsáhlou reformou ústavy a především volebního systému, o čemž se ovšem smlouva výslovně nezmiňovala (formulace smlouvy zněla, že cílem je „posílení významu výsledků soutěže politických stran“). Nicméně šlo o nejdůležitější bod smlouvy. M. Zeman na základě volebních výsledků a nemožnosti sestavit většinovou vládu, přistoupil na

myšlenku ODS o reformě volebního systému do poslanecké sněmovny, která by předešla opakovaní patové situace po volbách 1996 a 1998. Původně těsně po volbách 1998 navrhoval volby v 81 dvoumandátových obvodech (shodných se senátními volebními obvody). Postupně ovšem tato jeho vize procházela revizí (především v přímé souvislosti se sestupným trendem preferencí ČSSD v letech 1998 – 2000).

Otázka volební reformy (a dalších rozsáhlých ústavních změn) se stala nejenom hlavním tématem českého politického diskurzu po roce 1998, ale i uvnitř ČSSD důležitou dělicí linií. Podpořilo to obnovení frakčního boje v ČSSD, který před volbami ustal. „Pravicový“ proud, reprezentovaný nyní především místopředsedkyní P. Buzkovou, byl ochoten přistoupit jen na relativně mírné úpravy. Počítal se zvýšením počtu volebních obvodů pro volby do dolní komory parlamentu na 14 tak, aby se územně kryly s teritoriem připravovaných samosprávných krajů. Zemanovský proud, který obsadil většinu vládních resortů, se přikláněl k radikálnější variantě. Ta počítala s větším nárůstem počtu volebních obvodů a posílení dalších většinových prvků ve volebním zákoně. Spor v této chvíli nabyl navenek generační charakter. Mladší politici ČSSD, kteří nezasedali ve vládě (nejen P. Buzková, ale do jisté míry i S. Gross), nehodlali ODS nadměrně ustupovat, opoziční smlouvu považovali za krátkodobou záležitost a udržení stávající vlády ČSSD u moci pro ně nebylo prioritní. Naopak starší generace (většinou osobně spojená svou účastí s přetrváním Zemanova sociálně demokratického kabinetu), zdůrazňovala nutnost přistoupit na nezbytné oběti, tj. vyjednat s ODS oboustranně přijatelný kompromis.

Tento spor probíhal za situace, která byla pro vládu ČSSD značně nepříznivá. Jednobarevná vláda ČSSD se musela vyrovnávat s důsledky vrcholící hospodářské deprese a rostoucí nezaměstnanosti. V komunálních volbách (v nichž ovšem ČSSD tradičně dosahovala slabších výsledků) získala ČSSD v listopadu 1998 jen 17,54 % hlasů (a 6,8 % mandátů). To sice bylo výrazně lepší než v roce 1994, ale ve srovnání s výsledkem ve volbách do poslanecké sněmovny šlo o neúspěch. Debaklem potom skončily současně konané doplňovací volby do Senátu, v nichž ČSSD získala pouze 3 mandáty (ze 27). Sjezd v dubnu 1999 v Praze nicméně potvrdil status quo ve straně. M. Zeman obhájil post předsedy strany, V. Špidla prvního místopředsedy. Místopředsedy zůstali i S. Gross a P. Buzková.

Následoval mnohaměsíční vleklý boj o otázku podoby reformy volebního systému do poslanecké sněmovny (spojený s výše nadnesenou otázkou – nakolik ustoupit v tomto směru tlaku ODS). Zeman z tohoto sporu vyšel jako vítěz, když prosadil výrazný kompromis přijatelný pro ODS. V reakci na dohodu místopředsedkyně P. Buzková rezignovala na místopředsednický post v ČSSD. S. Gross, který už dříve začal platformu vnitrostranícké „pravice“ opouštět a přiklánět se k zemanovskému křídlu, nahradil v březnu 2000 V. Grulich a ve funkci ministra vnitra. Označení většiny změn volebního zákona Ústavním soudem na začátku roku 2001 za neústavní vyřešilo tento problém výrazně dělicí stranu, ale neodstranilo latentní vnitřní heterogenitu ČSSD.⁷

Napětí a nedůvěra, jež se ve straně během roku 2000 vyostřily, do jisté míry zmírňoval avizovaný odchod M. Zemana z vedení ČSSD. M. Zeman oznámil, že na sjezdu strany na jaře 2001 nehodlá kandidovat na post předsedy a po volbách do PS PČR 2002 chce odejít do politického důchodu. Už před sjezdem přitom bylo jasné, že přes jeho odchod nedojde v linii strany k převratným změnám. Zajišťovala to osoba dalšího reprezentanta zemanovského křídla (a v danou dobu i potenciálního budoucího premiéra) V. Špidly. Se Zemanovou podporou jej sjezd bez problémů zvolil předsedou (hlasovalo pro něj 87 % delegátů).

Zlepšení sociálně-ekonomické situace v letech 2000–2002, s čímž se pojilo obecně relativně pozitivní hodnocení Zemanovy vlády, se nesporně pozitivně odrazilo na volebním výsledku ČSSD ve volbách do sněmovny v roce 2002. Strana přes jistý pokles oproti roku 1998 zvítězila (s 30,2 % hlasů), čímž se potvrdilo, že ČSSD se zřejmě dlouhodobě etablovala jako největší levicový subjekt na české politické scéně. (V této souvislosti se vzestup volebního výsledku KSČM na hranici 18 % paradoxně ukázal z pohledu sestavování vlády pro ČSSD spíše prospěšný, protože ovlivnil rozložení sil v poslanecké sněmovně v její prospěch).

7. Závěrečné zhodnocení

Vrátíme-li se k odpovědi na v úvodu položenou otázku, tj. proč byla ČSSD na rozdíl od jiných „historických“ sociálních demokratů tak úspěšná, nalezneme odpověď **ve dvou hlavních faktorech**. Toto vysvětlení samozřejmě není vyčerpávající a je svým způsobem i trochu schématické. Přesto se v něm podle našeho názoru skrývá minimálně částečná odpověď.

První faktor je spojen s vývojem ve druhé dnešní relevantní levicové straně – KSČM. Tato strana v první polovině 90. let předvedla neúspěšný pokus o „sociáldemokratizaci“. Přes snahy tehdejšího předsedy J. Svobody zůstala KSČM „zabetonovaná“ na pozicích, které z ní udělaly v rámci českého stranického systému subjekt se silným antisystémovým (vyděračským) potenciálem. Není vůbec náhodou, že počátek postupného vzestupu politické podpory ČSSD z pozice malé strany, která má problémy proniknout do parlamentu (volby 1992) až k velké politické straně s více jak 30% podporou (volba 1998 a 2002) spadají právě do roku 1993. Tehdy výměna vedení KSČM (J. Svobodu nahradil M. Grebeníček) ukázala, že čeští komunisté jsou (z hlediska vyznávaných politických hodnot) nereformovatelní a perspektivně zůstanou neokomunistickou formací jen obtížně přijatelnou jako možný partner pro většinu politického spektra. Díky tomu se otevřel prostor pro jiný levicový prosystémový politický subjekt, který by takto vzniklou mezeru na politickém trhu zaplnil (srov. Grzymała-Busse, 2002, 194–195).

Je ovšem nutné připomenout, že politická expanze ČSSD po roce 1993 by se zřejmě nerealizovala (minimálně ne v takovém rozsahu), pokud by v čele strany setrvalo horákovské vedení strany. Tím se dostáváme k druhému hlavnímu faktoru důležitému pro vzestup ČSSD. Nový razantní stranický šéf dokázal zvolit správnou a době odpovídající politickou strategii a dokázal vyplnit volný voličský prostor, který KSČM svou nechotou k „sociáldemokratizaci“ ČSSD „nabídla“. Shodou okolností výměna vedení v ČSSD proběhla prakticky ve stejné době, jako definitivní krach pokusu o reformu KSČM (srov. Fiala, Holzer, Mareš, Pšeja, 1999, 120–127). To, že místo ČSSD neuspěl nějaký jiný nekomunistický subjekt – a je nutno připomenout, že se jich na české politické scéně v první polovině 90. let pohybovala celá řada, ať už vznikly odstěpením od KSČM (např. Strana demokratické levice) nebo nezávisle na ní (případ Liberálně sociální unie) – bylo dáno právě charismatem a schopnostmi M. Zemana. (Tím samozřejmě nelze popřít jeho současně negativní působení na politickou kulturu země). Vázalo se to na jeho úspěšnou profilaci ČSSD jako levicové leč prosystémové alternativy vůči ODS a s tím spojený proces hegemonizace levé části politického spektra. Dělo se to prostřednictvím politické marginalizace malých levicových a středových subjektů jejich úplným pohlcením nebo vtažením části jejich stranické elity do ČSSD.

V letech 1993–1996 se tak Zemanovi podařilo zcela zásadně změnit relevanci ČSSD ve stranickém systému. Ohledně vývoje politického profilu ČSSD po roce 1996 je možné poukázat na následný pozvolný ústup od silných prvků populistické rétoriky, kterými se strana výrazně prezentovala v období po Hradeckém sjezdu. Trochu historicky spekulativně tak dnešní pozice ČSSD ve stranickém systému vůbec nebyla nevyhnutelná, ale jen **jednou z možných alternativ**, kterými se mohlo před polovinou 90. let začít ubírat politické spektrum od středu doleva.⁸

Jistým nepřímým potvrzením výše nastíněné úvahy je skutečnost, že proces politické expanze ČSSD probíhal časově se zpožděním ve srovnání s okolními postkomunistickými státy, v nichž se postupně vracela k vládní moci levice. Zatímco např. litevští postkomunisté se k moci dostali po parlamentních volbách 1992, polští 1993 a maďarští 1994, ČSSD „prorazila“ až ve volbách v roce 1996 a ve vládě zasedla až v roce 1998.

Jistou hrozbou do budoucna pro ČSSD představuje poměrně vysoká názorová heterogenita uvnitř strany. Je to přímý důsledek začleňování řady značně rozmanitých proudů a skupin do strany v průběhu 90. let. Je přitom otázkou, jestli od roku 1993 převládající zemanovský proud, nyní za Zemanova nástupce V. Špidly procházející výraznou restrukturalizací, dokáže trvale dominovat ve stranických strukturách. V této souvislosti se tu rýsuje jisté riziko (které se nemusí v dohledné době naplnit) ohledně otázky udržení jednoty strany a zabránění nežádoucím vnitrostranickým štěpením.

Text byl dokončen v říjnu 2002.

Literatura:

- Agh, A. (1995). *Partial Consolidation of the East-Central European Parties – The Case of the Hungarian Socialist Party*. Party Politics, Vol. 1, No. 4, s. 491–514.
- Dauderstädt, M., Gerrits, A., Márkus, G. (1999): *Troubled Transition. Social Democracy in East Central Europe*, Bonn, Fridrich Ebert Stiftung.
- Hrubý, Karel (ed., 1996): *Léta mimo domov. K historii československé sociální demokracie v exilu*, Praha, Karel Hrubý.
- Fiala, P., Mareš, M., Pšeja, P. (1998): *Vývoj politických stran a jejich systému po listopadu 1989*, in: Večerník, Jiří (ed.): *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*, Praha, Academia, s. 269–298.
- Fiala, P., Holzer, J., Mareš, M., Pšeja, P. (1999): *Komunismus v České republice*, Brno: MPÚ.
- Grzymała-Busse, A. (2002): *Redeeming the Communist Past. The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Janýr, P. (1998): *Neznámá kapitola roku 1968. Zápas o obnovení činnosti Československé sociální demokracie*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny.
- Kopeček, L. (2001): *Transformace středoevropských komunistických stran – polský a maďarský příklad*. In: *Středoevropské politické studie* (elektronický časopis – <http://www.ips.cz/seps.html>), roč. III., č. 2.
- Mahr, A., Nagle, J. (1995): *Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe*, Communist and Post-Communist Studies, Vol. 28, No. 4, s. 393–409.
- Měchýř, J. (1999): *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha, Progetto.
- Mitrofanov, A. (1998): *Za fasádou Lidového domu*, Praha, Aurora.
- Otáhal, M. (1994): *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, Praha, Maxdorf.
- Prachařová, Silvie (1998): *Česká strana sociálně demokratická v letech 1992–1996*, Brno, katedra politologie FSS MU (nepublikovaná diplomová práce).

- Pšeja, P. (1996): *Stranický systém České republiky po listopadu 1989*, Brno, katedra politologie FF MU (nepublikovaná diplomová práce)
- Rychlík, J. (1998): *Češi a Slovinci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, Bratislava, Academic Electronic Press Bratislava a ústav TGM Praha.

Neodborná periodika:

- Budování státu (ročníky 1990–1995)
 Mladá fronta Dnes (ročníky 1990–2002)
 Politika v ČR (ročníky 1997–2001)
 Rudé právo (ročníky 1992–1994)

Poznámky:

1. Současný název je používán od Hradeckého sjezdu v roce 1993.
2. R. Battěk poté založil Asociaci sociálních demokratů, která navázala na Klub sociálních demokratů OF. Politicky tento subjekt ovšem zůstal marginální.
3. Návrh předpokládal státoprávní uspořádání se společnou zahraniční, obranou a finanční politikou při existenci dvou států. Sice jej Federální shromáždění schválilo, nicméně následná jednání mezi ODS a Hnutím za demokratické Slovensko rozhodla o zániku společného státu a Zemanova vize unie se nerealizovala.
4. Tento vzestup podpory ovšem nepotvrdil výsledek komunálních voleb na podzim 1994, kdy sociální demokracie získala pouze 8,7 % hlasů a jen 2,7 % mandátů.
5. Velký podíl na tom měla úspěšná volební kampaň, kterou řídil Miroslav Šlouf. Osoba tohoto bývalého vysokého komunistického funkcionáře se nicméně stala v následujících letech předmětem ostrých kontroverzí mezi předsedou M. Zemanem na straně jedné, jenž jej výrazně protežoval a místopředsedkyní P. Buzkovou a předsedou poslaneckého klubu ČSSD S. Grossem, kteří ho považovali pro jeho minulost za nepřijatelného na straně druhé.
6. Odstartovala ji v březnu 1998 veřejnoprávní televize. Vedení ČSSD mělo údajně – na jednáních s českošvýcarskými podnikateli, která proběhla v roce 1995 – uzavřít smlouvu, v níž jim výměnou za finanční dotaci mělo slíbit poskytnutí míst ve státní správě a možnost ovlivňovat ekonomický vývoj země po volebním vítězství sociální demokracie. Z aktérů jednání předseda M. Zeman uzavření podobné smlouvy popřel, K. Machovec naopak tuto verzi podle televize potvrdil (což později ovšem odmítl). Aféru se nepodařilo do voleb 1998 objasnit.
7. Součástí konfliktu uvnitř ČSSD docházelo k pokusům o často nevybíravou kompromitaci protivníka. Velkou pozornost v tomto ohledu vyvolalo v polovině roku 2000 (později potvrzené) obvinění deníku Mladé fronty Dnes, že jeden z poradců premiéra zpracoval plán veřejné diskreditace místopředsedkyně ČSSD P. Buzkové nazvaný „Olovo“. Ani tato kauza ani nevalný výsledek strany v historicky prvních krajských volbách v roce 2000, v nichž strana získala v průměru asi jen 15 % hlasů, ovšem neohrozily pozice zemanovského křídla ve straně. (Výsledky krajských voleb ovšem odrážely stejně jako u komunálních voleb spíše slabší výsledky strany na lokální úrovni ve srovnání s volbami do poslanecké sněmovny.)
8. Nezdá se zcela vyloučená ani např. možnost (která se dnes může jevit jako absurdní), že by místo jednoho velkého nekomunistického levostředového subjektu se na politické scéně postupně etablovalo několik levicových či levostředových formací menší, případně střední velikosti (tj. s podporou asi do 15 %).